

Katarina Lekić*

Stavovi vršnjaka prema inkluziji djece s teškoćama u razvoju

Sažetak

Postoje mnoga istraživanja u kojima se donose zaključci o stavovima učitelja, nastavnika i roditelja, međutim, nema puno podataka o stavovima samih učenika koji, uz obitelj, čine najvažnije okruženje u kojem dijete s teškoćama u razvoju odrasta. Stoga je u ovom radu sustavnim pregledom izdvojeno 19 istraživanja, kako bi se dobio uvid u stavove vršnjaka o inkluziji učenika s teškoćama u razvoju. Neki od ostalih ciljeva bili su: analizirati rezultate istraživanja stavova vršnjaka osnovnoškolskog uzrasta prema inkluziji djece s teškoćama u razvoju; analizirati utjecaj pojedinih varijabli (spol, uzrast, osobno poznavanje djeteta s teškoćama i dr.) na stavove djece osnovnoškolske dobi; analizirati rezultate istraživanja stavova vršnjaka srednjoškolskog uzrasta prema djece s teškoćama u razvoju; analizirati utjecaj pojedinih varijabli (spol, uzrast, osobno poznavanje djeteta s teškoćama i dr.) na stavove djece srednjoškolske dobi; usporediti stavove vršnjaka osnovnoškolske dobi i stavove vršnjaka srednjoškolske dobi prema inkluziji djece s teškoćama. Na temelju izdvojenih istraživanja može se zaključiti da se stavovi vršnjaka osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta prema inkluziji djece s teškoćama generalno kreću od blago pozitivnih ka neutralnim stavovima, kao što je i očekivano. Stavovi vršnjaka osnovnoškolskog uzrasta prema inkluziji djece s teškoćama u razvoju su blago pozitivni, kako se i očekivalo. Djevojčice osnovnoškolskog uzrasta prema djece s teškoćama u razvoju ispoljavaju pozitivnije stavove. Nije potvrđeno da će djeca mlađeg osnovnoškolskog uzrasta ispoljavati pozitivnije stavove u odnosu na vršnjake viših razreda osnovne škole. Prethodni kontakt nije bio uvijek značajan prediktor za razvijanje pozitivnih stavova prema djece s teškoćama u razvoju. Rezultati pregleda istraživanja stavova vršnjaka srednjoškolskog uzrasta prema inkluziji vršnjaka s teškoćama u razvoju se kreću od neutralnih do negativnih, što je u skladu s postavljenim očekivanjima.

* J.U. O.Š. Podorašje Srebrenik.

Djevojčice srednjoškolske dobi su imale pozitivnije stavove u odnosu na dječake. Učenici koji su imali prethodni kontakt s učenicima s teškoćama u razvoju nisu imali uvijek pozitivnije stavove, što nije u skladu sa očekivanim rezultatima. Nije uočena razlika između učenika nižih i viših razreda srednje škole. Učenici srednjoškolskog uzrasta su imali nešto negativnije stavove u odnosu na učenike osnovnoškolskog uzrasta, kao što je i očekivano. Potrebno je naglasiti da se ovi rezultati ne bi trebali smatrati konačnim jer je broj dostupnih istraživanja u kojima su ispitivani stavovi srednjoškolaca izuzetno mali.

Ključne riječi: stavovi, inkluzija, učenici s teškoćama u razvoju

1. UVOD

Kada djecu učimo o njihovim pravima, učimo ih i da ta ista prava imaju i sva druga djeca, i time njegujemo i potičemo kulturu odgovornosti, solidarnosti, mira, suradnje i zajedničkog djelovanja. Konvencija o pravima djeteta je međunarodni sporazum koji nabolje mijenja svijet u kojem živimo, a jedini rezultat kojem se teži su zdrava, aktivna i nasmijana djeca, u društvu koje o njima brine.

Konvencija o pravima djeteta usvojena je na generalnoj skupštini UN 20. novembra 1989. godine, prvi je sveobuhvatni dokument kojim se garantira prava djece u svim oblastima života i jedini je međunarodni instrument koji je dostigao univerzalnu ratifikaciju. Konvencija o pravima djeteta uključena je u Aneks I Ustava BiH (Dodatni sporazumi o ljudskim pravima koji će se primjenjivati u Bosni i Hercegovini) (Selimović i Sofović, 2010).

Konvencija o pravima djeteta posebno je značajna što svakom djetetu garantira jednaka prava u svim oblastima života, pa tako i djeci s teškoćama u razvoju. Prava djece s teškoćama u razvoju dodatno su definirana i Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom. Sukladno Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom Ujedinjenih naroda (2006), pravo osoba s invaliditetom jest obrazovanje bez diskriminacije i na osnovi jednakih mogućnosti po načelu poštivanja sposobnosti razvoja djece s teškoćama u razvoju, kao i poštivanja njihovih prava na očuvanju vlastitog identiteta (čl. 3.). Prema članku 24. države potpisnice trebaju osigurati sveobuhvatno obrazovanje na svim razinama, kao i cjeloživotno obrazovanje usmjereno na razvoj osobnosti osoba s invaliditetom, njihovih talenata i kreativnosti te mentalnih i tjelesnih sposobnosti u njihovom punom potencijalu (Preporuke komiteta za prava djeteta UN-a, 2018).

Kada je riječ o obrazovanju djece s teškoćama u razvoju, školski sustav BiH, osobito poslijeratni period, prati proces transformacije specijalnog odgoja i obrazovanja. U neke škole se uvodi i djelomična integracija. S obzirom na to da je krajnji cilj odgoja i obrazovanja socijalna integracija, to je neophodan početak integracije djece sa smetnjama u razvoju još od predškolske dobi (Tomić, 2007, prema Borić i Tomić, 2012).

Način na koji će učenici sa teškoćama u razvoju biti prihvaćeni od vršnjaka u školi uveliko ovisi o stavovima. S obzirom na to da postoji veći broj dostupnih istraživanja koja se bave stavovima nastavnika, roditelja, stručnih suradnika prema inkluziji djece sa teškoćama u razvoju, vrlo malo istraživanja se bavilo ispitivanjem stavova vršnjaka prema inkluziji djece s teškoćama, s toga rad ima za cilj dati pregled istraživanja stavova vršnjaka prema inkluziji djece s teškoćama u razvoju.

U uvodom dijelu će se najprije definirati sam pojam teškoće u razvoju, dati kraći pregled povijesti obrazovanja ove populacije, prikazati neke značajne komponente inkluzije te sam razvoj i utjecaj stava na inkluziju djece sa teškoćama u razvoju.

2. PROBLEM I PREDMET ISTRAŽIVANJA

2.1. *Problem istraživanja*

Problem istraživanja proizašao je iz analize stavova sudionika prema odgojno-obrazovnoj inkluziji djece s teškoćama u razvoju koja je pokazala da postoji značajan broj istraživanja koja donose zaključke o stavovima nastavnika, stručnih suradnika i roditelja kao participanata u procesu inkluzije, međutim, nema puno podataka o stavovima vršnjaka koji, uz obitelj, čine najvažnije okruženje u kojem dijete s teškoćama u razvoju odrasta. Pored nastavnika, roditelja i stručnih suradnika, vršnjaci su vrlo važni sudionici inkluzivnog procesa i njihovi stavovi mogu u velikoj mjeri biti uzrok uspješne ili neuspješne provedbe inkluzije na razini razreda. Začuduje podatak da su značajno više istraživani stavovi svih drugih sudionika nego li vršnjaka. Svakako da su stavovi svih sudionika vrlo važni za uspješnu provedbu inkluzije, ali stavovi vršnjaka i njihova spremnost da prihvate zajedničko školovanje s vršnjacima s teškoćama u razvoju od presudne je važnosti za stvaranje osjećanja pripadnosti razredu i vršnjačkoj skupini kod djece s teškoćama u razvoju. Navedeno je izuzetno važno za socioemocionalni razvoj djece s teškoćama u razvoju, a koji može biti značajno ugrožen u koliko dijete s teškoćom u razvoju nije prihvaćeno od strane vršnjaka. Dakle, uzalud svi materijalno-tehnički uvjeti, kompetentni nastavnici spremni da prihvate djecu s teškoćama u razvoju, stručni suradnici, podrška roditelja, ako dijete nije prihvaćeno od strane vršnjaka u razredu.

2.2. *Predmet istraživanja*

Iz svega navedenog proizašao je i predmet istraživanja koji se odnosi na sustavnu analizu istraživanja stavova vršnjaka prema inkluziji djece s teškoćama u razvoju.

3. CILJ ISTRAŽIVANJA I OČEKIVANI REZULTATI

3.1. Cilj istraživanja

Glavni cilj istraživanja je sustavnim pregledom istraživanja dobiti uvid u stavove vršnjaka o inkluziji učenika s teškoćama u razvoju.

Podciljevi istraživanja su:

- Analizirati rezultate istraživanja stavova vršnjaka osnovnoškolskog uzrasta prema inkluziji djeci s teškoćama u razvoju;
- Analizirati utjecaj pojedinih varijabli (spol, uzrast, osobno poznavanje djeteta s teškoćama i dr.) na stavove djece osnovnoškolske dobi;
- Analizirati rezultate istraživanja stavova vršnjaka srednjoškolskog uzrasta prema djeci s teškoćama u razvoju;
- Analizirati utjecaj pojedinih varijabli (spol, uzrast, osobno poznavanje djeteta s teškoćama i dr.) na stavove djece srednjoškolske dobi;
- Usporediti stavove vršnjaka osnovnoškolske dobi i stavove vršnjaka srednjoškolske dobi prema inkluziji djece s teškoćama.

3.2. Očekivani rezultati

Shodno postavljenom cilju i podciljevima istraživanja, kao i na temelju pregleda istraživanja stavova vršnjaka prema djeci s teškoćama u razvoju, očekuje se sljedeće:

- stavovi vršnjaka prema inkluziji djece s teškoćama u razvoju će se generalno kretati od blago pozitivnih ka neutralnim stavovima;
- vršnjaci osnovno školske dobi ispoljavat će blago pozitivne stavove prema inkluziji vršnjaka s teškoćama u razvoju;
- pozitivnije stavove prema inkluziji djece s teškoćama u razvoju ispoljavat će djevojčice, djeca mlađeg osnovnoškolskog uzrasta i djeca koja poznaju vršnjaka s teškoćama u razvoju;
- vršnjaci srednjoškolskog uzrasta ispoljavat će neutralne do blago negativne stavove prema inkluziji vršnjaka s teškoćama u razvoju;
- pozitivnije stavove prema inkluziji djece s teškoćama u razvoju ispoljavat će djevojčice, učenici nižih razreda srednje škole i oni koji poznaju vršnjaka s teškoćama u razvoju.
- srednjoškolci će ispoljavati negativnije stavove prema inkluziji vršnjaka s teškoćama u razvoju u odnosu na osnovnoškolce.

4. METODOLOGIJA

Kako bi se identificirali radovi pretražene su sljedeće baze podataka preko Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine (EBSCO, Scopus, Web of Science (WOS) i dr.), zatim su pretraženi Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske (<http://hrcak.srce.hr/>), Google znalac (<http://scholar.google.hr/>), Research Gate (<https://www.researchgate.net/>), Academ Link (<http://www.academlink.com/>), Beogradska defektološka škola (<https://www.bel.gradeschool.com/>), SCIndeks (<https://scindeks.ceon.rs/>). Pretraga je uključila period od 2000.-2023. godine. Korištene su sljedeće ključne riječi: stavovi vršnjaka (eng. *attitudes of peers*), inkluzija (eng. *inclusion*), djeca s teškoćama u razvoju (eng. *children with disabilities i children with developmental disabilities*). Sve procedure relevantne za identificiranje radova provedene su u skladu s izjavom PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews – <http://www.prisma-statement.org/?AspxAutoDetectCookieSupport=1>).

Kriteriji za uključivanje radova u pregled bili su sljedeći:

- a) isključivo radovi koji su objavljeni u cijelosti u nekom od časopisa,
- b) radovi koji su se bavili istraživanjem stavova učenika prema inkluziji vršnjaka s teškoćama u razvoju u odnosu na osnovnoškolsku i srednjoškolsku dob,
- c) radovi koji su se ispitivali stavove vršnjaka prema inkluziji vršnjaka s teškoćama u razvoju s bilo kojeg aspekta (npr. inkluzija općenito, inkluzija u nastavi tjelesnog odgoja i obrazovanja i sl.).

Kriterij isključivanja radova bili su:

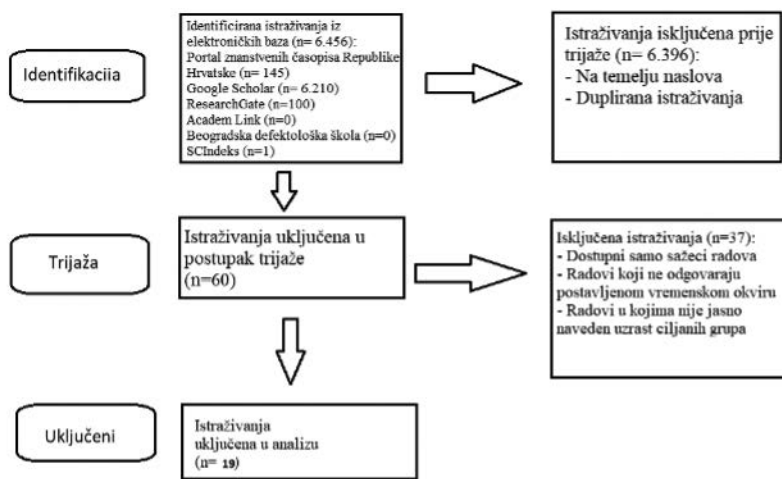
- 1) dostupni samo sažeci radova;
- 2) master i doktorski radovi;
- 3) radovi u kojima nije jasno naveden uzrast ciljanih grupa;
- 4) radovi koji ne odgovaraju postavljenom vremenskom okviru (2000.–2023. godine).

Svi radovi su objavljeni na engleskom i hrvatskom jeziku. U analizu je uključeno ukupno 19 cjelovitih znanstvenih radova.

5. REZULTATI

Procesi identificiranja, trijaže i uključivanja radova predstavljeni su na Slici 1. Na temelju ključnih riječi u šest elektroničkih baza podataka identificirano je ukupno 6.456 radova (Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske $n = 145$; Google

Scholar n = 6.210; ResearchGate n = 100; Academ Link n = 0; Beogradska defektološka škola n = 0; SCIndeks n = 1). Prije trijažnog postupka isključeno je 6.396 istraživanja na temelju naslova, dupliranja istraživanja i zadanog vremenskog okvira. U trijažni postupak je uvršteno 60 istraživanja, od kojih je kriterije uključivanja, navedene u sekcije Metod, ispunilo samo 19 istraživanja.

Slika 1. Procesi identifikacije, trijaže i uključivanja radova u analizu

5.1. Pregled istraživanja stavova vršnjaka osnovnoškolskog uzrasta prema inkluziji djece s teškoćama u razvoju

U Tabeli 1. dat je kratak pregled istraživanja (N = 13) stavova vršnjaka osnovnoškolske dobi prema inkluziji djece s teškoćama u razvoju.

Tabela 1. Pregled istraživanja stavova vršnjaka osnovnoškolskog uzrasta prema inkluziji djeci s teškoćama u razvoju

Autori i država	Uzorak	Test	Rezultati
Panagiotou et al. (2008) Grčka	Eksperimentalna grupa N = 86 Kontrolna grupa++ N = 92	Modificiran Children's Attitudes toward Integrated Physical Education – Revised Questionnaire (Block, 1995)	Rezultati su pokazali značajne razlike u eksperimentalnoj skupini, samo u općim stavovima, a ne u slučaju pitanja vezanih uz sport. Nisu uočene razlike u eksperimentalnoj grupi u odnosu na spol.
McKay, Park, & Block (2018) USA	N = 143 Eksperimentalna grupa N = 71 Kontrolna grupa N = 72	Siperstein's Adjective Checklist; Block's Children's Attitudes Toward Integrated Physical Education-Revised (CAIPE-R) Questionnaire	(a) spol i kontakt u tjelesnom odgoju nisu imali značajnu povezanost s promjenom stava, (b) kompetitivnost na 'vrlo visokoj' razini značajno povezana sa stavovima na negativan način na podskali uključivanja CAIPE-R, (c) kontakt s obitelji i kontakt s općim obrazovanjem značajno su povezani sa stavovima na negativan način na podskali Sportske modifikacije CAIPE-R, i (d) PSD tretman i rezultati stavova prije testiranja imali su pozitivnu povezanost sa stavovima u sve četiri mjere.
Bakoč (2022) - BiH	N = 331 Dva subuzorka - ispitanike koji pohađaju inkluzivna i neinkluzivna odjeljenja	Skala za procjenu stavova vršnjaka prema osobama s hendikepom, Chedoke-McMasterova skala za procjenu stavova prema osobama s hendikepom	Rezultati pokazuju da su stavovi učenika prema inkluzivnom obrazovanju vršnjaka s teškoćama u razvoju pretežno negativni. Kao značajni prediktori ovih stavova izdvojili su se: učestalost kontakta, nesuglasice, kompetitivnosti razred koji učenici pohađaju. S druge strane, pohađanje odjeljenja zajedno s vršnjacima s teškoćama u razvoju, stavovi prema osobama s teškoćama u razvoju, zadovoljstvo odjeljenjem i pol nisu bili značajni prediktori.

Autori i država	Uzorak	Test	Rezultati
Bebetsos et al. (2014) Grčka	N = 168 M = 76 Ž = 92	Greek version of the Children's Attitudes towards Inclusion in Physical Education-Revised questionnaire (CAIPE-R).	Rezultati pokazuju razlike samo unutar grupa; i dječaci i djevojčice pokazali su više (pozitivnije) modificirano ponašanje pri suradnji sa školskim kolegom s invaliditetom na satu tjelesnog odgoja.
Guterman & Detochenko (2021)	N = 11.727 Učenici s teškoćama N = 4851 Učenici TR N = 6876	Upitnik poslan preko Google form-a	Rezultati su otkrili proturječne i dvosmislene stavove prema inkluzivnom obrazovanju. Ispitanici su skloniji radije vidjeti pozitivne nego li negativne posljedice inkluzije.
Al Salim (2021) Saudijska Arabija	N = 614	Children's Attitudes Toward Integrated Physical Education-Revised (CAIPE-R).	Učenici ispoljavaju prosječne stavove prema uključivanju učenika s teškoćama u razvoju u nastavu fizičkog odgoja i obrazovanja. Pozitivnije stavove pokazuju učenice, učenici koji su imali člana obitelji ili bliskog prijatelja s invaliditetom, učenici koji su pohađali škole s učenicima s teškoćama u razvoju. Takmičarski nastrojeni učenici imali su lošije stavove, a jako takmičarski nastrojeni učenici koji su imali učenike s teškoćama u razvoju i razredu imali su pozitivnije stavove prema inkluziji.

Autori i država	Uzorak	Test	Rezultati
Reina et al. (2019) Španija	N = 976 Ž = 491 M = 485	The Spanish language version of the Conceptions of the Nature of Athletic Ability Questionnaire (CNAAQ-2); The Attitudes Toward Inclusion of Students with Disabilities in Physical Education Questionnaire	Učenici s višim rezultatima za entitetska uvjerenja o sposobnosti imali su nepovoljniji stav prema inkluziji. Djevojčice su iskazale povoljnije stavove prema inkluziji od dječaka. Studenti koji su naveli prijašnje sudjelovanje u tjelesnim aktivnostima s djecom s teškoćama u razvoju pokazali su povoljnije stavove i na bihevioralnim i na kognitivnim subskalama, dok su oni koji su naveli prethodni kontakt imali povoljnije stavove na subskali ponašanja i nižim entitetskim uvjerenjima.
McKay, Block, & Park (2015) USA	N = 143 Eksperimentalna grupa N = 71 Kontrolna grupa N = 72	Siperstein's Adjective Checklist and Block's Children's Attitudes Toward Integrated Physical Education-Revised (CAIPE-R)	PSD program je imao statistički značajan pozitivan utjecaj na stavove učenika tipičnog razvoja prema uključivanju učenika s teškoćama u razvoju u nastavu fizičkog vaspitanja.

Autori i država	Uzorak	Test	Rezultati
Ocete et al (2020) Španija	N = 1068 M = 534 Ž = 534	Children Attitude Integrated Physical Education Revised inventory CAIPE-R (Block 1995), adapted and validated for the Spanish context (Ocete et al. 2017b).	Učenci iz škola u kojima nema djece s teškoćama u razvoju na prvom mjerenju su imali pozitivniji stav prema inkluziji. Primjena programa dovela je do pozitivne promjene stavova. U slučaju studenata koji imali nestrukturirani kontakt s vršnjacima s TR uočen je značajan pozitivan efekt intervencije, iako se to odnosi samo na ukupni stav prema inkluziji. Što se tiče nivoa kompetitivnosti, dobiveni rezultati pokazuju da su oni učenici koji se smatraju manje konkurentnim imali niže ocjene stava prema prilagođavanju sportske prakse nakon intervencija, dok su oni koji se smatraju srednje-visoko konkurentnim poboljšali ukupni stav nakon intervencije.
Soulis et al. (2016) Grčka	N = 2683	Upitnik (Gash 1993, prevodi adaptacija na Grčki Kourkoutas and Georgiadi 2008)	Nalazi istraživanja pokazuju da većina učenika tipičnog razvoja ima pozitivan stav prema svojim drugovima s teškoćama u razvoju. Međutim, nisu toliko za inkluziju. Prema podacima istraživanja, brojni faktori, uključujući uzrast učenika, njihov spol, prethodno iskustvo sa osobama s invaliditetom, informacije koje su dobili od roditelja u vezi s invaliditetom, interviraju i određuju uspješnost inkluzije učenika s invaliditetom, ali i utiču na stavove učenika prema drugarima s invaliditetom.

Autori i država	Uzorak	Test	Rezultati
Zanobini & Viterbori (2022) Italija	N = 211	How I behave with children who have difficulties) questionnaire (Nota, Santilli, and Soresi 2015) and the Italian version of the Dutch adaptation of the 'CATCH Chedoke-McMaster Attitudes Towards Children with Handicaps' developed by Rosenbaum, Armstrong, and King (1986) and adapted by De Boer et al. (2012b).	Učenci su ispoljavali najlošiji stav prema inkluziji vršnjaka s problemima u ponašanju. Identificirali su tri inkluzivna profila učenika (bez obzira na vrstu teškoće): visoko inkluzivni, manje inkluzivni i prosječno inkluzivni. Stavovi ove tri grupe se nisu razlikovale u odnosu na dob i spol. Što se tiče ostalih ispitivanih varijabli, utvrdili smo da je manje inkluzivna skupina postigla značajno niže ocjene iz engleskog i matematike od umjereno inkluzivne skupine, koja je bila selektivno manje inkluzivna prema djeci s problemima u ponašanju. Konačno, utvrđena je veza između dobrobiti škole i inkluzivnosti, pri čemu skupina djece s pozitivnijim stavovima prema teškoćama u razvoju pokazuje višu razinu dobrobiti od skupine djece s najnižim rezultatima inkluzivnosti.

Autori i država	Uzorak	Test	Rezultati
Vican (2013) Hrvatska	N = 1952 M = 1008 Ž = 944	U svrhu prikupljanja podataka primijenjen je Anketni list za procjenu stavova učenika redovne škole prema odgojno-obrazovnoj integraciji učenika oštećena vida (autora M. Oberman-Babić, V. Knezović, S. Kobeščak).	Rezultati pokazuju kako su stavovi učenika prema odgojno obrazovnoj integraciji učenika oštećena vida dominantno pozitivni. Rezultati pokazuju kako su učenici šestog razreda najmanje spremni družiti se s učenicima oštećena vida, dok učenici osmog razreda imaju najpozitivnije stavove prema druženju s učenicima oštećena vida. Pokazalo se da je razlika, s obzirom na dob, u stavovima prema druženju s učenicima oštećena vida statistički značajna i to između učenika šestog i osmog razreda te između učenika drugog i osmog razreda.
Kalyva & Agoliotis (2009)	N = 60 N1 = 30 (Učenici koji u razredu imaju učenika u invalidskim kolicima) N2 = 30 (Učenici nemaju u razredu učenika u invalidskim kolicima)	Korištena je prilagodba skale stavova koju je razvio Gash (1993; prema Kalyva & Agoliotis 2009).	Rezultati su pokazali da djeca koja su u kontaktu s djetetom u invalidskim kolicima imala su pozitivnije stavove prema inkluziji od svojih vršnjaka bez takvog kontakta.

5.2. Pregled istraživanja stavova vršnjaka srednjoškolskog uzrasta prema inkluziji djeci s teškoćama u razvoju

U Tabeli 2. dat je pregled istraživanja stavova vršnjaka srednjoškolskog uzrasta prema inkluziji djece s teškoćama u razvoju (N = 4).

Tabela 2. Pregled istraživanja stavova vršnjaka srednjoškolskog uzrasta prema inkluziji djeci s teškoćama u razvoju

Autori i država	Uzorak	Test	Rezultati
Hutzler & Levi (2008)	N = 120 25 pohađa sport	Israeli version of the Children's Attitude towards Inclusion in Physical Education (CAIPE) scale (Block, 1995).	Nije pronađena razlika u stavovima između djece koja su sudjelovala u sportskoj nastavi i one koja nisu. Djeca koja su prethodno bila u kontaktu s djecom s teškoćama u razvoju pokazala su smanjenu spremnost za njihovo uključivanje u nastavu tjelesnog odgoja. Čini se da prethodna izloženost nije utjecala na stavove vršnjaka prema uključivanju djece s teškoćama u razvoju u košarku.
Kapinga (2020) Tanzanija	N = 283 70,7% napredni nivo 29,3% redovni nivo		Većina učenika ispoljava umjerene stavove prema inkluziji vršnjaka s oštećenjem vida. Pozitivnije stavove ispoljavaju učenici nivo A (naprednijeg nivoa), učenici ženskog spola, učenici koji pohađaju škole za djevojke, učenici koji u školi imaju učenika s teškoćom u razvoju.

Autori i država	Uzorak	Test	Rezultati
Siperstein et al. (2007) SAD	N = 5837	Perceived Capabilities Scale. Impact of Inclusion Scale. Behavioral Intentions Scale. Academic Inclusion Scale. Nonacademic Inclusion Scale.	Rezultati istraživanja pokazuju da učenici: (a) imaju ograničen kontakt s učenicima s intelektualnim teškoćama (IT) u svojim učionicama i školi; (b) doživljavaju učenike s IT kao umjereno oštećene, a ne blago oštećene; (c) vjeruju da učenici s IT mogu sudjelovati u neakademskoj nastavi, ali ne i u akademskoj; (d) smatrati da inkluzija ima i pozitivne i negativne efekte; i (e) ne žele da komuniciraju u društvu s vršnjakom s IT, posebno van škole.
Vinković i Hodonj (2020) Hrvatska	N = 496	Prilagođeni Upitnik za procjenu stavova učenika redovne škole prema edukacijskoj integraciji učenika s oštećenjem vida (Oberman-Babić, Knezović i Kobešćak, 1992)	Rezultati pokazuju da srednjoškolci imaju generalno negativan stav prema inkluziji. Učenice ispoljavaju pozitivniji stav u pogledu osiguravanja podrške od strane vršnjaka i prema socijalizaciji s vršnjacima s teškoćama u razvoju. Stariji srednjoškolci (od 17 do 19 godina) imaju pozitivniji stav na faktoru podrška nastavnika i faktoru socijalizacija. Razlike nisu nađene u odnosu na vrstu škole (gimnazija ili strukovna škola). Nađena je umjerena pozitivna korelacija između stavova srednjoškolaca i inkluzivne kulture škole.

5.3. Pregled istraživanja stavova vršnjaka osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta prema inkluziji vršnjaka s teškoćama u razvoju

U Tabeli 3. dat je pregled istraživanja stavova vršnjaka prema inkluziji djece s teškoćama u razvoju u kojima su uzorku istraživanja uključeni vršnjaci osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta (N = 2).

Tabela 3. Pregled istraživanja stavova vršnjaka osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta prema inkluziji vršnjaka s teškoćama u razvoju

Autori i država	Uzorak	Test	Rezultati
Blackman (2016) Barbados	N = 178 Osnovna škola N = 60 Srednja škola N = 60 Studenti N = 58	<i>Chedoke-McMasters Attitudes Towards Children with Handicaps Scale (CATCH)</i> (Rosenbaum, Armstrong and King 1986)	Većina ispitanika nije imala nikakav kontakt s osobama s teškoćama u razvoju. Bolje stavove imaju ispitanici koji imaju prijatelja s teškoćama u razvoju van škole ili u školi. Ispitanice ispoljavaju pozitivniji stav prema inkluziji samo na kognitivnoj domeni. Razlike su utvrđene u odnosu na dob, te najpovoljnije stavove pokazuju ispitanici iznad 18 godina, zatim ispitanici uzrasta od 7 do 12 godine, a najlošije ispitanici tinejdžerske dobi (od 13 do 18 godina).
Hussien & Al-Qaryouti (2016) Oman	N = 404	Konstruirana skala i ispitane metrijske karakteristike SASTI – skala za procjenu stavova učenika prema inkluziji	Učenici ispoljavaju pozitivne kognitivne, afektivne i ponašajne stavove prema inkluziji. Učenici ženskog spola ispoljavaju pozitivnije stavove na kognitivnoj i ponašajnoj domeni, a razlika nema na afektivnoj domeni. Pozitivni stavovi na sve tri domene rastu kako raste dob učenika.

6. DISKUSIJA

6.1. Analiza rezultata istraživanja stavova vršnjaka osnovnoškolskog uzrasta prema inkluziji djeci s teškoćama u razvoju

Postoje mnoga istraživanja koja donose zaključke o stavovima učitelja i nastavnika te roditelja kao jednih od participanata u procesu inkluzije, međutim, nema puno podataka o stavovima samih učenika koji, uz obitelj, čine najvažnije okruženje u kojem dijete s teškoćama odrasta. Glavni cilj ovog istraživanja bio je dobiti uvid u stavove vršnjaka o inkluziji učenika s teškoćama u razvoju, usporediti stavove vršnjaka osnovnoškolske dobi i stavove vršnjaka srednjoškolske dobi prema inkluziji djece s teškoćama. U radu je izdvojeno 13 istraživanja koja se bave stavovima učenika osnovne škole, prema inkluziji vršnjaka s teškoćama.

Od ukupnih 13 istraživanja, 7 istraživanja se odnose na uključivanje djece s teškoćama u razvoju na nastavu tjelesnog odgoja (Bebetsos et al., 2014; McKay, Block, & Park, 2015; McKay, Park, & Block, 2018; Ocete et al., 2020; Panagiotou et al., 2008; Reina et al., 2019; Salim, 2021). Od navedenih 7 istraživanja, 5 ih je uključivalo neku vrstu sportskog programa (PSD- Paraolimpic School Day ili edukativni program „Inkluzivni sport u školi“), koji se provodio u cilju podizanja svijesti o djeci s teškoćama u razvoju i njihovom uključenju na redovnu nastavu tjelesnog odgoja (Bebetsos et al., 2014; McKay, Block, & Park, 2015; McKay, Park, & Block, 2018; Panagiotou et al., 2008; Ocete et al., 2020). Rezultati pokazuju da je nakon provedenih programa u svim izdvojenim istraživanjima došlo do pozitivne promjene u stavovima učenika prema inkluziji djece s teškoćama u razvoju.

Dalje, učestalost kontakta s učenicima s teškoćama u razvoju pokazao se kao jedan od značajnijih faktora. Iako je očekivano da će učenici koji imaju prethodni kontakt ili u obitelji imaju nekog s teškoćama u razvoju imati pozitivnije stavove, rezultati su podijeljeni. Pronađeno je 4 istraživanja u kojima je kontakt rezultirao pozitivnijim stavovima prema inkluziji učenika s teškoćama u razvoju (Guterman & Detochenko, 2021; Kalyva & Agoliotis, 2009; Reina et al., 2019; Salim, 2021). S druge strane postoje istraživanja u kojima kontakt nije bio značajan prediktor za razvijanje pozitivnih stavova (Bakoč, 2022; McKay, Park, & Block, 2018).

Istraživanja koja su uključivala varijablu spola (Bebetsos et al., 2014; de Boer, Pijl, Minnaert, & Post, 2014; McKay, Park, & Block, 2018; Panagiotou et al., 2008), ističu da nisu pronađene značajne razlike između stavova učenika i učenica. Isto potvrđuje i istraživanje koje su proveli Špelić, Zuliani i Milošević (2013). Suprotno ovim nalazima su rezultati istraživanja koje su proveli Al Salim (2021) i Reina i suradnici (2019), gdje su djevojčice pokazale pozitivnije stavove u odnosu na dječake prema inkluziji

djece s teškoćama u razvoju. Postoje druga istraživanja koje potvrđuju pozitivnije rezultate djevojčica prema inkluziji djece s teškoćama u razvoju u odnosu na dječake (de Boer, Pijl, Minnaert & Post, 2014; Čolić, 2015; Fulgosi-Masnjak i Dalić-Pavelić, 2001; Soulis, Georgiou, Dimoula & Rapti, 2016; Stanković-Đorđević, 2008; Sverudžić i Sverudžić, 2020). Ovaj podatak možemo objasniti činjenicom da društvene norme i očekivanja često potiču djevojčice da budu brižnije i podržavajuće prema drugima, uključujući one s teškoćama. Ova socijalizacija može oblikovati njihove stavove i ponašanje prema djeci s teškoćama u razvoju. Također djevojčice imaju razvijeniju empatiju u usporedbi s dječacima. To može rezultirati većom sposobnošću razumijevanja i suosjećanja s potrebama i izazovima djece s teškoćama u razvoju. Djevojčice mogu biti manje podložne negativnim socijalnim pritiscima koji bi ih mogli potaknuti na stvaranje negativnih stavova prema djeci s teškoćama u razvoju.

Kada je u pitanju utjecaj dobi na stavove djece rezultati su nekonzistentni. U istraživanju koje je provela Vican (2013) dob je istaknuta kao jedna od varijabli (ispitanici su pohađali šesti i osmi razred osnovne škole), rezultati pokazuju kako su učenici šestog razreda najmanje spremni družiti se s učenicima s teškoćama u razvoju, u ovom slučaju s učenicima oštećena vida, dok učenici osmog razreda imaju najpozitivnije stavove prema druženju s učenicima oštećena vida. Pronađena su i druga istraživanja koja potvrđuju nalaz da učenici osmog razreda imaju pozitivnije stavove u odnosu na učenike šestog razreda (Jurajić, 2020; Stanković-Đorđević, 2008). Suprotno istraživanju Vican (2013), u istraživanju koje su proveli Soulis i suradnici (2016) mlađi učenici pokazuju pozitivnije stavove prema inkluziji učenika s teškoćama u razvoju. S druge strane, istraživanje Leutari Štambuk (2005) pokazuje da pri ispitivanju stavova studenata u odnosu na stavove učenike osnovne škole prema učenicima s teškoćama u razvoju, studenti su imali pozitivnije stavove. Pitanje o tome koji učenici imaju pozitivnije stavove prema djeci s teškoćama nije uvijek jednostavno, jer stavovi mogu varirati između pojedinaca ovisno o različitim čimbenicima. Razlog zbog čega mlađi učenici mogu imati pozitivnije stavove jest što nisu razvili predrasude ili stereotipe o različitim skupinama ljudi, uključujući djecu s teškoćama u razvoju. Stoga mogu biti manje podložni društvenim pritiscima koji bi ih mogli potaknuti na negativne stavove prema različitim skupinama ljudi. Stoga, njihovi stavovi mogu biti više autentični i zasnovani na vlastitim iskustvima i osjećajima. S druge strane, stariji učenici mogu imati lična iskustva ili interakcije s osobama s teškoćama u razvoju koje su ih pozitivno oblikovale i potaknule na razvijanje empatije i podrške prema toj populaciji. Također, oni prolaze kroz proces sazrijevanja i razvoja emocionalne inteligencije, što može rezultirati većom empatijom prema drugima. Kako se razvijaju, stariji učenici mogu postati svjesniji i osjetljiviji na potrebe i osjećaje drugih, uključujući djecu s teškoćama u razvoju.

Postoje istraživanja koja su uključivala vrstu teškoće kao jednu od varijabli (Guterman & Detochenko 2021; Kalyva & Agoliotis, 2009; McKay, Block & Park, 2015; Zanobini & Viterbori, 2022). Rezultati su različiti. U istraživanju koje su proveli Guterman & Detochenko (2021) učenici pokazuju najveću spremnost ka inkluziji učenika s motoričkim poteškoćama, zatim s učenicima s poteškoćama vida, sluha i govora. Najmanju spremnost pokazuju prema inkluziji učenika s intelektualnim teškoćama. Slične rezultate potvrđuju i druga istraživanja, gdje učenici prihvataju, te imaju pozitivne stavove prema učenicima s motoričkim teškoćama, odnosno učenicima koji su u invalidskim kolicima (Vican, 2013). Razlog zbog čega učenici imaju pozitivnije stavove prema djeci s motoričkim teškoćama može se pripisati tomu da motoričke poteškoće često su vidljive i očite, što može olakšati razumijevanje djece o potrebama djeteta s takvim izazovima. Nasuprot ovim istraživanjima jeste nalaz koji su dobili Zanobini & Viterbori (2022) gdje ističu da su učenici najlošije stavove imali prema učenicima s problemima u ponašanju. U istraživanjima drugih autora pokazuju se razlike u stavovima djece prema vršnjacima s teškoćama u odnosu na vrstu teškoće u razvoju. Tako se u istraživanju de Boer-a i Pijl-a (2016), koji su ispitivali stavovevršnjaka prema učenicima s ADHD-om (poremećaj pažnje) i ASD-om (učenicima sa poremećajem autističnog spektra), pokazalo da vršnjaci imaju generalno negativne stavove prema ovim učenicima, ali značajno negativnije stavove prema učenicima s ADHD-om, štoviše, učenici s ADHD-om bili su odbijeni i neprihvaćeni. Razlog tome može biti da problemi u ponašanju utiču na kvalitet inkluzije više od kognitivnog funkcioniranja, akademskih vještina i fizičkih karakteristika. Može se zaključiti da učenici često imaju negativne stavove prema djeci koja imaju problema u ponašanju, jer ta djeca mogu pokazivati izazovno ili neobično ponašanje, kao što su impulzivnost, agresivnost ili nemogućnost koncentracije. Ovi oblici ponašanja mogu izazvati nelagodu ili strah kod druge djece, što može rezultirati manje pozitivnim stavovima.

Od izdvojenih istraživanja, tri istraživanja ističu povezanost razvijanja stavova i kompetitivnosti učenika (McKay, Block & Park, 2015; Ocete et al., 2020; Salim, 2021). Veoma kompetitivni učenici imali su negativnije stavove prema inkluziji učenika s teškoćama u razvoju (McKay, Block & Park, 2015; Salim, 2021). U istraživanju koje su proveli Ocete i sur. (2020), rezultati pokazuju da učenici s visokim nivoom kompetitivnosti pokazuju pozitivnije rezultate tek nakon što su prošli program „Inkluzivni sport u školi“. Ovakve rezultate možemo povezati s prepostavkom da visoko kompetitivni učenici mogu imati manje razvijenu empatiju i suosjećanje prema drugima, posebno prema onima koji se percipiraju kao slabiji ili manje uspješni. Nedostatak empatije može rezultirati negativnim stavovima i nedostatkom podrške prema djeci s teškoćama u razvoju.

Generalni zaključak jeste da se stavovi vršnjaka prema inkluziji učenika s teškoćama u razvoju kreću od pozitivnih (McKay, Block & Park, 2015; Panagiotou et al., 2008; Park & Block, 2018; Salim, 2021; Soulis et al., 2016; Vican, 2013), ka blago pozitivnim i neutralnim (Bakoč, 2022; Bebetos et al., 2014; Kalyva & Agoliotis, 2009).

6.2. Analiza rezultate istraživanja stavova vršnjaka srednjoškolskog uzrasta prema djeci s teškoćama u razvoju

Na temelju dostupnih istraživanja može se zaključiti da učenici srednjih škola pretežito nemaju pozitivne stavove prema učenicima s teškoćama u razvoju, te da u razvoju njihovih stavova veliki utjecaj imaju postojeće predrasude i stereotipi. Naime, od četiri analizirana istraživanja opći stav je procjenjivan u dva gdje je utvrđeno da su stavovi umjereni odnosno neutralni (Kapinga, 2020) i negativni (Vinković i Hodanj, 2020).

Prethodni kontakt sa učenicima s teškoćama u razvoju nije bio prediktor za razvoj pozitivnijih stavova, čak nasuprot, u istraživanju koje su proveli Hutzler & Levi (2008), djeca koja su prethodno bila u kontaktu s djecom s teškoćama u razvoju pokazala su smanjenu spremnost za njihovo uključivanje u nastavu tjelesnog odgoja. Kao glavni uzročnik ovakvog rezultata možemo pripisati tomu, da učenici najčešće nedostatke kod vršnjaka s teškoćama u razvoju nalaze na nastavi tjelesnog odgoja. Dalje, istraživanje potvrđuje da učenici u srednjoj školi imaju ograničen kontakt s učenicima sa intelektualnim teškoćama u svojim učionicama i školi (Siperstein et al., 2007), te da takvu djecu karakteriziraju kao umjereni oštećene, smatraju kako oni ne bi trebali prisustvovati akademskoj nastavi, te da se ne bi družili s učenicom s teškoćom u razvoju. Slične rezultate nalaze Vinković i Hodanj (2020) u istraživanju stavova učenika srednjih škola prema uključivanju učenika s teškoćama u razvoju u redoviti odgojno- obrazovni sustav, gdje je osnovni zaključak da su učenici s teškoćama u razvoju u srednjoj školi manje popularni, da imaju značajno manji broj socijalnih interakcija u odnosu na tipične vršnjake, manje prijatelja, dok je sudjelovanje u zajedničkim aktivnostima s vršnjacima tipičnog razvoja nešto rjeđe. Kontakt s učenicima s teškoćama u razvoju nije uvijek pokazatelj za stvaranje pozitivnih stavova. To potvrđuje i istraživanje koje su proveli Kozjak-Mikić, Šaban i Ivasović (2017), gdje učenici koji su imali u razredu učenika s oštećenjem sluha, su imali negativnije stavove prema djeci s teškoćama u razvoju, u odnosu na one učenike koji u razredu nisu imali učenika s teškoćama u razvoju. Ovakav rezultat možemo pripisati samoj prirodi oštećenja sluha gdje učenici možda nemaju dovoljno znanja ili razumijevanja o oštećenju sluha i načinima na koje se ta osoba može nositi s tim izazovom, ili ranije nisu imali priliku interakcije s osobama s oštećenjem sluha.

U istraživanjima koja su uključivala spol kao jednu od varijabli (Kapinga, 2020; Vinković i Hodonj, 2020), rezultati pokazuju kako djevojčice imaju pozitivnije stavove prema inkluziji vršnjaka s teškoćama u razvoju u odnosu na dječake. Do istih rezultata dolaze i Kozjak-Mikić, Merlin i Mikić (2018).

Učenici naprednijeg nivoa u učenju također imaju pozitivnije stavove (Kapinga 2020). Možemo pretpostaviti da napredniji učenici često imaju više obrazovanja i informacija o različitim vrstama teškoća u razvoju i načinima kako podržati osobe s tim izazovima. To im omogućuje da razviju realnije i suosjećajnije stavove prema djeci s teškoćama u razvoju. Kada je u pitanju vrsta srednje škole, u istraživanju Vinković i Hodonj (2020), nije pronađena razlika između stavova učenika gimnazije i strukovne škole.

6.3. Analiza rezultata istraživanja stavova osnovnoškolske dobi i stavova vršnjaka srednjoškolske dobi prema inkluziji djece s teškoćama u razvoju

Pretragom istraživanja pronađena su dva rada u kojima su uzorak istraživanja bili vršnjaci tipičnog razvoja osnovnoškolske i srednjoškolske dobi (Blackman, 2016; Hussien & Al-Qaryouti, 2016). Rezultati pokazuju da generalno gledano učenici ispoljavaju pozitivne stavove prema inkluziji vršnjaka s teškoćama u razvoju u redovne škole na sve tri dimenzije stavova (Hussien & Al-Qaryouti, 2016), te da povoljnije stavove ispoljavaju učenici koji u školi ili van škole imaju prijatelja s teškoćama u razvoju (Blackman, 2016).

Stavovi su analizirani i u odnosu na sociodemografske varijable i to spol i dob. Kada je u pitanju spol u oba istraživanja se pokazalo da učenice imaju povoljniji stav i to na kognitivnoj domeni (Blackman, 2016; Hussien & Al-Qaryouti, 2016), dok u istraživanju Hussien & Al-Qaryouti, (2016) učenice i u ponašajnoj domeni imaju povoljniji stav.

Analizirana istraživanja su suglasna i u pogledu utjecaja dobi na stavove prema inkluziji vršnjaka s teškoćama u razvoju te se u oba istraživanja uočava da stariji ispitanici imaju povoljniji stav (Blackman, 2016; Hussien & Al-Qaryouti, 2016). Slične rezultate nalazi i Juračić (2020) u istraživanju na uzorku osnovnoškolaca kod kojih je ispitala stavove prema inkluziji vršnjaka s oštećenjem vida, te utvrđuje da učenici osmih razreda imaju najpozitivnije stavove prema druženju s učenicima oštećena vida. Zanimljivo je da se u istraživanju Blackman (2016) uočava se da stavovi mijenjaju u odnosu na uzrast te učenici uzrasta 7 do 12 godina imaju povoljne stavove, učenici uzrasta 13 do 18 godina nepovoljne i učenici iznad 18 godina povoljne stavove. Dakle učenici tinejdžerske dobi ispoljavaju najlošije stavove. Sličan trend nalazi

i Juraić (2020) te u njenom istraživanju učenici II i VIII razreda imaju povoljnije stavove i spremniji su se družiti s vršnjakom s oštećenjem vida u odnosu na učenike VI razreda. S druge strane, Hussien & Al-Qaryouti, (2016) nalaze linearan rast pozitivnih stavova u odnosu na uzrast.

7. ZAKLJUČAK

Cilj istraživanja bio je uraditi pregled istraživanja stavova vršnjaka osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta prema inkluziji djece s teškoćama u razvoju. Pregledom izdvojenih istraživanja može se zaključiti da se stavovi vršnjaka osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta prema inkluziji djece s teškoćama generalno kreću od blago pozitivnih ka neutralnim stavovima, kao što je i očekivano.

Stavovi vršnjaka osnovnoškolskog uzrasta prema inkluziji djece s teškoćama u razvoju su blago pozitivni, kako se i očekivalo, ali navedeni zaključak treba uzeti s oprezom. Naime, pronađeno je vrlo malo istraživanja koja su se bavila isključivo ispitivanjem stavova vršnjaka općenito prema inkluziji, dok su pronađena i analizirana istraživanja koja su procjenjivala, najvećim dijelom, stavove vršnjaka prema uključivanju djece s teškoćama u razvoju na nastavu tjelesnog odgoja. U većini navedenih istraživanja djeca su sudjelovala u nekim oblicima edukacije, te su mjereni stavovi prije i nakon edukacije, gdje se pokazalo da su stavovi nakon provedene edukacije uglavnom pozitivniji. Navedeno upućuje na zaključak da se edukacijom mogu unaprijediti stavovi vršnjaka prema uključivanju djece s teškoćama u razvoju u redovne uvjete školovanja, te su navedeni rezultati poticaj organiziranju edukacija o djeci s teškoćama u razvoju i njihovim mogućnostima školovanja u redovnim razredima. Na ovaj način vršnjaci bi se upoznali s djecom s teškoćama u razvoju i njihovim karakteristikama, te bi se rušile predrasude i stereotipije o ovoj djeci.

Pregled istraživanja stavova vršnjaka osnovnoškolskog uzrasta prema djeci s teškoćama u razvoju pokazuje da djevojčice ispoljavaju pozitivnije stavove, što se i očekivalo. Djevojčice su općenito više empatične te su spremnije prihvatiti vršnjake koji su „drugačiji“ i pružiti im pomoć kada je to potrebno.

Očekivalo se da će djeca mlađeg osnovnoškolskog uzrasta ispoljavati pozitivnije stavove u odnosu na vršnjake viših razreda osnovne škole. Na temelju pregleda istraživanja navedeno nije dokazano. Od pregledanih istraživanja dob je analizirana u dva istraživanja gdje su u jednom mlađi imali pozitivnije stavova, dok u drugom stariji. Moguće je da na stavove vršnjaka utječe i vrsta teškoće u razvoju, jer su pozitivniji stavovi vršnjaka osmih razreda bili prema vršnjaku s oštećenjem vida. Stoga, u

budućim istraživanjima stavova vršnjaka trebalo bi uzeti u obzir i vrstu teškoće u razvoju. Također, uočeno je da istraživanjima nisu uspoređivani stavovi djece mlađeg osnovnoškolskog uzrasta i djece starijeg osnovnoškolskog uzrasta, te bi u budućim istraživanjima bilo poželjno ispitati razlike u stavovima ove dvije grupe djece, kao i varijable koje utječu na njihove stavove.

Očekivalo se da će vršnjaci koji su imali raniji kontakt s djecom s teškoćama u razvoju ispoljavati i pozitivnije stavove, što se ne može sa sigurnošću tvrditi. Rezultati pokazuju da prethodni kontakt nije bio uvijek značajan prediktor za razvijanje pozitivnih stavova prema djeci s teškoćama u razvoju. Razlog ovome je vjerojatno činjenica da je vrlo važna priroda kontakta, kao i iskustva koja se nose iz tih kontakata. Važno je da su prethoda iskustva u kontaktu pozitivna jer će ona voditi ka unapređivanju stavova. Ako su ranija iskustva u kontaktu negativna onda to neće utjecati na pozitivnu promjenu stavova, već može utjecati negativno. Stoga je jako važno osigurati da prvi kontakti vršnjaka s djecom s teškoćama u razvoju budu prožeti pozitivnim iskustvima. Dakle, kontakti vršnjaka i djece s teškoćama u razvoju moraju biti strukturirani i vođeni od strane stručnih osoba. Prvi kontakti mogu se povezati s edukacijama vršnjaka o djeci s teškoćama u razvoju, gdje je se upoznati s karakteristikama ove djece i imati prve kontakte s njim.

Rezultati pregleda istraživanja stavova vršnjaka srednjoškolskog uzrasta prema inkluziji vršnjaka s teškoćama u razvoju se kreću od neutralnih do negativnih, što je u skladu s postavljenim očekivanjima. Naime, pubertet i adolescencija su razdoblje kada se uočava pad u stavovima vršnjaka prema djeci s teškoćama u razvoju što se potvrdilo i u ovom pregledu. Međutim, s obzirom na to da su pronađena i analizirana samo četiri istraživanja koja su se odnosila na srednjoškolce i njihove stavove, te je opći stav bio analiziran u samo dva istraživanja, navedeni zaključak je potrebno provjeriti kroz buduća istraživanja.

Djevojčice srednjoškolske dobi su imale pozitivnije stavove prema inkluziji djeci s teškoćama u razvoju u odnosu na dječake. Ovaj rezultat je u skladu s postavljenim očekivanjima, jer istraživanja generalno pokazuju da djevojčice u svim uzrastima ispoljavaju pozitivnije stavove. Dakle, iako se i kod njih u adolescentnoj dobi uočava pad u stavovima i dalje su njihovi stavovi pozitivniji nego stavovi dječaka.

Učenici koji su imali prethodni kontakt s učenicima s teškoćama u razvoju nisu imali uvijek pozitivnije stavove, što nije u skladu s očekivanim rezultatima. I u ovom slučaju, kao i u slučaju vršnjaka osnovnoškolske dobi, postavlja se pitanje prirode kontakta i pitanja iskustva. Očigledno je da je u analiziranim istraživanjima iskustvo u kontaktu bilo negativno pa je i rezultiralo i negativnijim stavovima kod ove skupine. Međutim,

i u ovom slučaju, s obzirom na ograničen broj analiziranih istraživanja treba navedeno provjeriti i svakako uvrstiti i varijablu prirode kontakta i iskustvo iz istog.

Nije uočena razlika između učenika nižih i viših razreda srednje škole. S obzirom na to da su analizirana samo četiri istraživanjima i u istim nije analizirana dob kao prediktor stavova, te je utjecaj dobi na stavove srednjoškolaca nužno provjeriti kroz buduća istraživanja. Navedno je potrebno provjeriti jer istraživanja pokazuju da su stavovi studenata pozitivniji u odnosu na stavove srednjoškolaca, te se zaključuje da pad stavova u pubertetu i adolescenciji nije trajan, pa bi bilo od koristi znati da li se pred kraj srednje škole dešavaju promjene u stavovima.

Učenici srednjoškolskog uzrasta su imali nešto negativnije stavove u odnosu na učenike osnovnoškolskog uzrasta, kao što je i očekivano. Potrebno je naglasiti da se ovi rezultat ne bi trebali smatrati konačnim jer je broj dostupnih istraživanja gdje su ispitivani stavovi srednjoškolaca izuzetno mali.

Generalni utisak jeste da postoje mnoga istraživanja koja donose zaključke o stavovima učitelja i nastavnika i roditelja, međutim, nema puno podataka o stavovima samih učenika koji, uz obitelj, čine najvažnije okruženje u kojem dijete s teškoćama odrasta. Pregledom dostupnih istraživanja na temu stavova prema djeci s teškoćama u razvoju, može se zaključiti da djeca, generalno gledano, imaju pozitivne stavove prema inkluziji vršnjaka s teškoćama u razvoju, međutim ti stavovi se uglavnom odnose na socijalne aspekte interakcije u vidu pružanja podrške, pomoći u učenju, dijeljenje klupe i razreda s učenicom s teškoćama u razvoju. Učenici tipičnog razvoja ne pokazuju spremnost za sklapanje dubljih emotivnih odnosa, prijateljstva, veza i sl. s učenicima s teškoćama u razvoju. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da je potrebno još dosta truda i rada za provođenje inkluzije, kao i još veće zalaganje svih struktura u društvu za postizanje zadovoljavajućih rezultata kada je inkluzija u pitanju. Pokazuje se važnim utjecati i poticati inkluziji kroz tri ključna aspekta i to obiteljskog okruženja, škole odnosno razreda i interakcija s vršnjacima.

Summary

There are many studies in which conclusions are drawn about the attitudes of teachers, teachers, and parents, but there is not much information about students' attitudes who, along with the family, form the environment in which a child with developmental difficulties grows up. Therefore, in this paper, through a systematic review, 19 studies were singled out to gain insight into peers' attitudes toward the inclusion of students with developmental disabilities. Some of the other goals were: to analyze the research results about attitudes towards inclusion in elementary school-age peers, analyze the influence of some variables (gender, age, personal knowledge of a child with disabilities, etc.) on the attitudes of elementary school-age children, analyze the research results on the attitudes towards inclusion in high school age peers, analyze the influence of some variables (gender, age, personal knowledge of a child with disabilities, etc.) on the attitudes of high school-aged children, to compare the attitudes towards inclusion between elementary school age peers and high school age peers. Based on isolated research, it can be concluded that the attitudes of peers of primary and secondary school age towards the inclusion of children with disabilities generally range from mildly positive to neutral attitudes, as expected. The attitudes of elementary school-age peers towards the inclusion of children with developmental disabilities are slightly positive, as expected. Girls of primary school age show more positive attitudes towards children with developmental disabilities. It has not been confirmed that younger school-age children will show more positive attitudes compared to their peers in higher grades of primary school. Previous contact was not always a significant predictor for the development of positive attitudes towards children with developmental disabilities. The results of the review of the attitudes towards inclusion in high school peers range from neutral to negative, which is in line with expectations. Girls of secondary school age had more positive attitudes compared to boys. Students who had previous contact with students with developmental disabilities did not always have more positive attitudes, which is not in line with the expected results. No difference was observed between lower and upper secondary school students. Secondary school students had somewhat more negative attitudes compared to elementary school students. These results should not be considered final since the number of available studies about high school students' attitudes is small.

Keywords: attitudes, inclusion, students with disabilities

Literatura

- Al Salim, Z. A. (2021). Attitudes of Saudi Students toward the Inclusion of Students with Disabilities in Physical Education Classes. *International Journal for Research in Education*, 45(3), 342-356. <https://scholarworks.uaeu.ac.ae/ijre/vol45/iss3/12>
- Bebetsos, E., Derri, V., Zafeiriadis, S., & Kyrgiridis, P. (2013). Relationship among students' attitudes, intentions and behaviors towards the inclusion of peers with disabilities, in mainstream physical education classes. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 5(3), 233-248.
- Bakoč, A. (2022). Stavovi učenika tipičnog razvoja prema inkluzivnom obrazovanju u Republici Srpskoj. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 21(3), 211-231. <https://doi.org/10.5937/specedreh21-37625>
- Bebetsosa, E., Derria, V., Filippoua, F., & Zetoua, E. (2014). Elementary school children's behavior towards the inclusion of peers with disabilities, in mainstream physical education classes. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 152, 819-823. <https://doi.org/10.1016/J.SBSPRO.2014.09.327>
- Blackman, S. N. (2016). Barbadian Students' Attitudes towards Including Peers with Disabilities in Regular Education. *International Journal of Special Education*, 31(1), 135-143.
- Borić, S., i Tomić, R. (2012). Stavovi nastavnika osnovnih škola o inkluziji. *Metodički obzori* 7(2012)3, 75-86. Tuzla. Preuzeto s <https://doi.org/10.32728/mo.07.3.2012.07>
- Guterman, L., & Detochenko, L. (2021). Attitude towards inclusive education of students of general educational institutions of the Rostov region, Russia. *E3S Web of Conferences*, 273, Article 12093. (XIV International Scientific and Practical Conference „State and Prospects for the Development of Agribusiness - INTERAGROMASH 2021“). <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202127312093>
- Hussien, J. H., & Al-Qaryouti, I. (2016). Students' attitudes toward inclusive education in Oman. *International Journal for Research in Education*, 39, 1-15. http://search.shamaa.org/PDF/Articles/TSLjre/IjreNo39Y2016/ijre_2016-n39_001-015_eng.pdf
- Kapinga, O. S. (2020). Attitudes of Non-disabled Students towards Inclusion of Peers with Visual Impairment in Tanzanian Regular Education. *ÜniversiteparkBülten*, 9(2), 114-128. <https://dx.doi.org/10.22521/unibulletin.2020.92.4>
- Kalyva, E., & Agaliotis, I. (2009). Can contact affect Greek children's understanding of and attitudes towards peers with physical disabilities? *European Journal of Special Needs Education*, 24(2), 213-220. <https://doi.org/10.1080/08856250902793701>
- McCay, C., Block, M., & Park, J. Y. (2015). The Impact of Paralympic School Day on Student Attitudes Toward Inclusion in Physical Education. *Human Kinetics Journal*, 35(4), 331-348. <http://dx.doi.org/10.1123/APAQ.2015-0045>
- McKay, C., Park, J. Y., & Block, M. (2018). Exploring the variables associated with student attitudes toward inclusion in physical education after taking part in the Paralympic School Day programme. *International Journal of Inclusive Education*, 25(2), 1-19. <http://dx.doi.org/10.1080/13603116.2018.1550117>

- Ocete-Calvo, C., Perez-Tejero, J., Coteron, J., & Reina, R. (2020). How do competitiveness and previous contact with people with disabilities impact on attitudes after an awareness intervention in physical education? *Physical Education and Sport Pedagogy*, 27(1), 1-13. <http://dx.doi.org/10.1080/17408989.2020.1834527>
- Panagiotou, A. K., Evaggelinou, C., Doulkeridou, A., Mouratidou, K., & Koidou, E. (2008). Attitudes of 5th and 6th grade Greek students toward the inclusion of children with disabilities in physical education classes after a Paralympic education program. *European Journal of Adapted Physical Activity*, 1(2), 31-43. <https://doi.org/10.5507/euj.2008.007>
- Preporuke komiteta za prava djeteta UN-a (2018). Čl. 3/24. Preuzeto s <https://www.ombudsman.co.me/img-publications/24/final-preporuke-komiteta2018.pdf>
- Reina, R., Hutzler, Y., Inguez- Santiago, M., & Moreno-Murcia, J. (2019). Student Attitudes Toward Inclusion in Physical Education: The Impact of Ability Beliefs, Gender, and Previous Experiences. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 36(1), 132-149. <https://doi.org/10.1123/apaq.2017-0146>
- Siperstein, G. N., Parker, R. C., Bardon, J. N., & Widaman, K. F. (2007). A National Study of Youth Attitudes toward the Inclusion of Students with Intellectual Disabilities. *Exceptional Children*, 73(4), 435-455. <https://doi.org/10.1177/001440290707300403>
- Soulis, S., Georgiou, A., Dimoula, K., & Rapti, D. (2016). Surveying Inclusion in Greece: Empirical Research in 2683 Primary School Students. *International Journal of Inclusive Education*, 20(7), 770-783. <https://doi.org/10.1080/13603116.2015.1111447>
- Selimović, J. i Sofović, J. (2010). *Položaj djece u Bosni i Hercegovini - Analiza položaja djece bez roditeljskog staranja i/ili djece kojoj prijete gubitak roditeljskog staranja zasnovana na pravima djece*. SOS Dječja sela BiH. <http://www.msb.gov.ba/dokumenti/AB3874.pdf>
- UN. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Optional Protocol*. <http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>
- Vican, D. (2013). Inkluzivna kultura osnovnih škola u Hrvatskoj s gledišta učenika. *Život i škola*, LIX(30), 17-36. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/131845>
- Vinković, D. i Hodonj, A. (2020). Secondary school students' attitudes towards the inclusion of students with developmental disabilities in the regular education system. *Život i škola*, LXVI(2), 41-50. <https://doi.org/10.32903/zs.66.2.3>
- Zanobini, M., & Viterbori, P. (2022). Students' well-being and attitudes towards inclusion. *European Journal of Special Needs Education*, 37(4), 679-68. <https://doi.org/10.1080/08856257.2021.1920213>